

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811'161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.2.1>

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЛЕКСЕМ *КОЗАК* І *ГЕТЬМАН* ТА ЇХНІХ ДЕРИВАТИВ У СПОГАДАХ ЗЕНОНА СТЕФАНІВА ПРО ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ¹

FEATURES OF THE USAGE OF THE LEXEMES *КОЗАК* AND *ГЕТЬМАН* AND THEIR DERIVATIVES IN THE MEMOIRS OF ZENON STEFANIV ABOUT THE PERIOD OF THE HETMANATE

Остапенко М.П.,

orcid.org/0000-0002-6378-7467

PhD,

*молодший науковий співробітник відділу загального мовознавства
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні
Національної академії наук України*

Часи Перших визвольних змагань характеризувались боротьбою українського народу за свою незалежність. У період 1917–1921 рр. на теренах України були встановлені різні форми національної державності, серед яких і Гетьманат П. Скоропадського. П. Скоропадський як нащадок давнього гетьманського роду мав на меті відновлення козацтва, що було задокументовано в його «Універсалі до українського народу про відродження козацького стану». Вже в першому реченні П. Скоропадський вводить в обіг основоположні для його військової структури поняття – *козак* і *гетьман* – які протиставляються у вертикальній площині. Для П. Скоропадського ці слова мають майже сакральне значення, покликане пов'язати його владу з історичною тяглістю козацької державності. Проте історик українського війська й очевидець подій Зенон Стефанів у своїх спогадах про той період уживає лексеми *козак* і *гетьман* подекуди у відмінний від офіційних документів спосіб.

Лексема *гетьман* є кореневим словом дериваційного гнізда з такими похідними: *гетьманщина*, *гетьманат*, *гетьманський*, *протигетьманський*. Прикметник *гетьманський* уживається з іменниками *уряд*, *лад*, *період*, *універсал*, *режим*, *грамота*, *адміністрація*, *влада*, *залога*, *дивізія*, *командування*, *магазини*, *частини*, *загони*, *дружини*, *урядовці*. Прикметник *протигетьманський* сполучається лише з іменником *повстання*. На відміну від офіційних документів Гетьманату, у З. Стефаніва іменник *гетьман* написаний з малої літери.

Від слова *козак* у спогадах З. Стефаніва зафіксовано такі похідні іменники, як *козаччина*, *козацтво* та прикметники *козацький* і *козачий*. Історик не часто уживає лексеми цього дериваційного гнізда. Хоча у тогочасних офіційних документах прикметники *козацький* та *козачий* (і зараз в «Словнику української мови в 11 томах») трактуються як синоніми, у З. Стефаніва прикметник *козачий* вживається на позначення російських військових формувань, а *козацький* – лише на позначення організаційних військових структур (*Козацько-Стрілецька дивізія*, *Велика Козацька Рада*).

Ключові слова: гетьман, козак, Зенон Стефанів, період Гетьманату, контекстуальне вживання.

The period of the First Liberation Struggle was characterized by the struggle of the Ukrainian people for their independence. During 1917–1921, on the territory of Ukraine, different forms of national statehood were established, among which was the Hetmanate of P. Skoropadskyi. P. Skoropadskyi, as a descendant of an ancient hetman lineage, aimed at the restoration of Cossacks, which was documented in his «Universal to the Ukrainian People on the Revival of the Cossack Estate». Already in the first sentence, P. Skoropadskyi introduces into use the fundamental concepts for his military structure – *козак* and *гетьман* – which are opposed in the vertical plane. For P. Skoropadskyi these words have almost sacred significance, intended to link his power with the historical continuity of Cossack statehood. However, the historian of the Ukrainian army and eyewitness of events, Zenon Stefaniv, in his memoirs about that period, uses the lexemes *козак* and *гетьман* sometimes in a way different from the official documents.

The lexeme *гетьман* is the root word of a derivational nest with such derivatives as *гетьманщина*, *гетьманат*, *гетьманський*, *протигетьманський*. The adjective *гетьманський* is used with the nouns *уряд*, *лад*, *період*, *універсал*, *режим*, *грамота*, *адміністрація*, *влада*, *залога*, *дивізія*, *командування*, *магазини*, *частини*, *загони*, *дружини*, *урядовці*. The adjective *протигетьманський* is combined only with the noun *повстання*. Unlike in the official documents of the Hetmanate, Z. Stefaniv wrote the noun *гетьман* with a lowercase letter.

From the word *козак* in the memoirs of Z. Stefaniv, such derivative nouns are recorded as *козаччина*, *козацтво*, and adjectives *козацький* and *козачий*. The historian does not often use the lexemes of this derivational nest. Although in the

¹ Статтю підготовлено в межах наукового проекту «Мова української армії: учора, сьогодні, завтра» (державний реєстраційний номер 0125U001288 від 20.02.2025).

official documents of that time the adjectives *козацький* and *козачий* (and now in the “Dictionary of the Ukrainian Language in 11 Volumes”) are treated as synonyms, in Z. Stefaniv's memoirs the adjective *козачий* is used to denote Russian military formations, and *козацький* – only to denote organizational military structures (Козацько-Стрілецька дивізія, Велика Козацька Рада).

Key words: hetman, Cossack, Zenon Stefaniv, the period of the Hetmanate, contextual usage.

Постановка проблеми. Часи Перших визвольних змагань (1917–1921 рр.) були відзначені активною боротьбою українського народу за свою незалежність. У цей період Україна пережила різні форми національної державності, серед яких був і Гетьманат П. Скоропадського.

Початок правління П. Скоропадського був ознаменований державним переворотом 29 квітня 1918 р. у Києві, внаслідок якого від влади була усунута Українська Центральна Рада і проголошена Українська держава на чолі із гетьманом. На думку прибічників перевороту, тільки авторитарна влада могла «вивести Україну з безладдя та анархії» [2, т. 2, с. 101].

Режим П. Скоропадського не був прийнятий всіма представниками української громади, оскільки «гетьмана всі вважали за ставленника німців і російської буржуазії в Україні»² [9, с. 99]. Українські політичні партії рішуче відмовились співпрацювати з гетьманом, через що останньому не вдалося створити українського національного уряду. Все це призвело до того, що «дійсними господарями України ставали німці та росіяни різних правих напрямків, а тільки не українці. Голова ж української держави – гетьман Скоропадський, згодом став тільки декоративною фігурою, без вирішного голосу в державних справах» [9, с. 99].

Сам П. Скоропадський «виявляв себе українцем» [9, с. 99]. За час свого недовгого правління він сприяв розвитку освіти, науки та культури України, а також розповсюдженню української мови. Зокрема було профінансовано і засновано Українську Академію наук України 14 листопада 1918 р. Виділялись кошти на бюджетування курсів для вчителів зі шкіл та викладачів університетів. Було засновано Державний драматичний театр та Державну драматичну школу, а також Державний симфонічний оркестр ім. М. В. Лисенка.

Проте, як зазначив З. Стефанів, у той час П. Скоропадський «не годився на становище голови держави, він не вмів протиставитися єдино-неподільницьким тенденціям росіян, що позаймали вищі й нижчі державні установи» [9, с. 96–97]. Все це призвело до проголошення грамоти від 14 листопада про федерацію з Росією, що викликало масовий спротив українського народу. За місяць гетьман відрікся від влади та виїхав з України.

У часи активної національно-визвольної боротьби важливу роль відігравала армія. Основовими термінами військової тематики для періоду правління П. Скоропадського є лексеми *гетьман* та *козак*.

Аналіз досліджень. Лексема *козак* була об'єктом лінгвістичних досліджень різних мовознавців, які ґрунтовно вивчали особливості її етимології і зміни значення (В. Бушаков [1], D. Ławgynow [11], Л. Прицак [12]), уживання у словниках (Г. Намачинська [6], Т. Полякова [7]) та художніх творах (Г. Микитів [5], Я. Мельник, Г. Нижник [4]). Серед істориків студії, присвячені періоду Козацької доби, набули значного поширення. Серед найавторитетніших дослідників цього періоду варто відзначити Д. Яворницького («Історія запорізьких козаків у трьох томах»), М. Грушевського (в «Історії України-Руси»), В. Антоновича («Бесіди про часи козацькі в Україні», «Виклади про часи козацькі в Україні») та ін.. Лексема *гетьман* рідше потрапляла у поле зору мовознавців, їй часто присвячували увагу в контексті дослідження усього поля слів Козацької доби [6; 7]. Особливості вживання згаданих лексем у період Гетьманату П. Скоропадського ще не були об'єктом мовознавчого дослідження, а з усім тим згадані слова активно уживались у той буремний період української історії, що і зумовлює актуальність пропонуваної розвідки.

Метою розвідки є аналіз уживання лексем *козак* і *гетьман* та їхніх дериватів у спогадах З. Стефаніва про період Гетьманату.

Матеріалом дослідження слугують обрані спогади З. Стефаніва, присвячені періоду Гетьманату, що представлені у його книзі «Українські збройні сили 1917–1921 рр.» (Частина I. Доба Центральної Ради й Гетьманату).

Виклад основного матеріалу. П. Скоропадський як нащадок давнього гетьманського роду мав на меті відновлення козацтва, що було задокументовано у газеті «Державний вістник» № 59 від 16 жовтня 1918 року. Саме там було опубліковано Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану:

Ми, Гетьман усієї України та військ козацьких, Універсалом цим Нашим ознаймлюємо всіх тих, кому про це відати належить, а особливо Державний Сенат, Раду Міністрів і всі Урядові Інституції Держави Української, що визнали

² Тут і далі цитати представлено без змін з урахуванням особливостей орфографії використаних джерел.

Ми за благо, для зміцнення сили Держави Нашої, відродити Козацтво по всіх місцях його історичного існування на Україні, покладаючись в основі його відродження на ті козацько-лицарські традиції, які донесла нам історія наша з доби минулої боротьби Козацької України за свою долю.³

Уже в першому реченні П. Скоропадський уводить в обіг основоположні для його військової структури поняття – *козак* і *гетьман* – які протиставляються у вертикальній площині. Для П. Скоропадського слова *козак* і *гетьман* мають майже сакральне значення, покликане пов'язати його владу з історичною тяглістю козацької державності. Проте історик українського війська й очевидець подій, виходець з Галичини та військовослужбовець Української галицької армії Зенон Стефанів у своїх спогадах уживає лексеми *козак* і *гетьман* подекуди у відмінний від офіційних документів спосіб.

Гетьман – у 16–17 ст. – керівник Війська Запорізького, з 1648 року – також правитель держави (Гетьманщини). Лексема була запозичена з практики Польсько-Литовської держави, де ним називали головнокомандуючого військами. У травні – грудні 1918 року в Українській Державі було відновлено гетьманство (гетьманат П. Скоропадського) [2, т. 2, с. 99].

Іменник *гетьман* був запозичений в українську мову через польську з середньовисхіднонімецької свн. *heuptman* «командир, командувач», (нвн. *Hauptmann* «капітан»), що є складним словом, утвореним з *houbet*, *heupt* «голова», спорідненого з лат. *caput* «голова». Науковці відзначають також вплив східносередньонімецького діалекту, а саме у переході *ou* в *ö* [3, т. 1, с. 502].

Зауважимо, що у спогадах очевидців лексема *гетьман* головно написана з малої літери («Нехай живе **гетьман**!» [9, с. 96]), тоді як у текстах наказів, універсалів та інших офіційних державних документів вона пишеться з великої: «Згідно з наказом **Ясновельможного Гетьмана** всій України 9 травня цього року я вступив у тимчасове виконання обов'язків військового міністра» (Наказ міністра військових справ про внутрішні відносини в Українській армії від 15 травня 1918 р. [10]).

Похідні іменники, що були вживані З. Стефанівим як синоніми: *гетьманщина* та *гетьманат*: «Повстання українського селянства тривало весь час існування **гетьманщини**...» [9, с. 99]; «**Гетьманщина** перестала існувати» [9, с. 118]; «За вісім місяців **гетьманату** полягло яких 30 тисяч німецького та австрійського війська в боротьбі з повстанцями...» [9, с. 99]; «В ряди

українських республіканських військ вступало українське селянство, робітництво, інтелігенція і навіть колишні прихильники **гетьманату**...» [9, с. 116].

У «Словнику української мови» зазначено, що *гетьманат* є синонімом до слова *гетьманщина* («те саме, що гетьманат» [8, т. 2, с. 58]). Лексема ж *гетьманат* на позначення періоду правління П. Скоропадського потрактована негативно: «3. Контрреволюційна буржуазно-поміщицька диктатура на Україні, встановлена у 1918 році за допомогою німецьких окупантів» [там само]. Це ж слово у значенні території чи форми державного управління XVII-XVIII ст. має позитивні конотації: «3 хатини видно Україну і всю Гетьманщину кругом (Тарас Шевченко, II, 1953, 25)», «То була здавна, ще за гетьманщини, голодна ненажерлива сарана, котра налетіла з Польщі на вільні степи розкішної України... (Панас Мирний, II, 1954, 107)» [там само].

В Енциклопедії історії України слово *гетьманщина* як період в історії України XX ст. представлено нейтрально: «2) 1918 правління П. Скоропадського» [2, т. 2, с. 103]. Лексема *гетьманат* у статтях відповідної тематики у згаданій енциклопедії не вживається.

Похідні прикметники, зафіксовані у спогадах З. Стефаніва: *гетьманський*, *-а*, *-е*; *протигетьманський*, *-а*, *-е*.

Форма чоловічого роду прикметника *гетьманський* узгоджується з такими іменниками, як *уряд*, *лад*, *період*, *універсал*, *режим*: «...та відбутий нелегально, розігнаний **гетьманським урядом**, 2 Всеукраїнський Селянський З'їзд...» [9, с. 98]; «...зазнаючи щедрої допомоги **Гетьманського Уряду** з українських засобів» [9, с. 109]; «...а закінчилося у грудні 1918 р., під організованим проводом Директорії Української Народньої Республіки, поваленням **гетьманського ладу**» [9, с. 99]; «А все ж за **гетьманського періоду** виготовлено добрі організаційні форми майбутньої української⁴ армії» [9, с. 100]; «16. жовтня 1918 р. **гетьманським універсалом** відновлювано козацтво» [9, с. 107]; «Після розгону Центральної Ради на Правобережжі проти **гетьманського режиму** вибухло повстання» [9, с. 107]; «Всі верстви населення радо йшли на боротьбу із зневаженим **гетьманським режимом**» [9, с. 116].

Форма жіночого роду (*гетьманська*) зафіксована у словосполученнях з такими іменниками, як *грамота*, *адміністрація*, *влада*, *залога*, *дивізія*: «Рівночасно з **гетьманською грамотою** проголошено “Закони про тимчасовий державний устрій

³ Державний вістник. 1918. № 59. 16 жовтня. С. 1.

⁴ Орфографія з оригінального джерела.

України» [9, с. 96]; «Бій під Мотовилівкою мав вирішне значення в дальшому розвитку повстання. Він був відповіддю на **гетьманську грамоту** з 14 листопада» [9, с. 115]; «**Гетьманська адміністрація** забороняла українські з'їзди та збори...» [9, с. 97]; «...скасування **гетьманською владою** земельних комітетів...» [9, с. 98]; «Вибухло повстання через провокаційні заходи німців і представників **гетьманської влади**» [9, с. 98]; «**Гетьманська залога**⁵ розбіглася без боротьби» [9, с. 113]; «Полки **гетьманської сердюцької дивізії**, що склалися з національно свідомої молоді, на початку повстання перейшли до військ Директорії» [9, с. 117].

Прикметник *гетьманський* у формі середнього роду (*гетьманське*) вживається у сполученні зі словом *командування*: «Щоб не допустити до зайняття Києва та зліквідувати повстання **гетьманське командування** з Києва в напрямі до Хвастова вислало найдобірніші свої частини...» [9, с. 113].

У формах множини прикметник *гетьманські* зафіксовано у поєднанні зі словами *магазини*, *частини*, *загони*, *дружини*, *урядовці*: «...бо різні відділи прохарчовуються самі, одержуючи харчі від селян, а деякі забирають по дорозі **гетьманські й німецькі магазини**, нікого про це не повідомляючи» [9, с. 116–117]; «Інші **гетьманські частини**, коли вони склалися з українців, теж переходили до повстанців» [9, с. 117]; «**Гетьманські загони** держалися ще деякий час лише в кількох місцевостях на Чернігівщині й на Волині» [9, с. 118]; «Січовики визволили з Білоцерківської в'язниці кількадесят політичних в'язнів та розстріляли кількох **гетьманських урядовців**, що найбільш далися були в знаки українському населенню» [9, с. 112–113]; «Після дводенних завзятих боїв вони зовсім розбили **російсько-гетьманські дружини**» [9, с. 118]. Зауважимо, що лексема *дружини* уживається головно стосовно російських військ (у цьому випадку гетьманські війська виступали разом з російськими).

Похідний прикметник *протигетьманський* вживається лише у сполученні зі словом *повстання*: «...що одноразово з **протигетьманським повстанням** Директорії підняв своє повстання під гаслами “совєтської влади”...» [9, с. 117]; «В час **протигетьманського повстання** ціла ця дивізія перейшла на бік українських республіканських військ» [9, с. 104]; «Коли

вибухло **протигетьманське повстання**, загін, хоч чисельно невеликий, був уже першорядною військовою частиною» [9, с. 106]. Зауважимо, що використання префікса *проти-* для творення згаданого прикметника може бути зумовлене словосполученням *повстання проти гетьмана*, пор.: «В Богуславі, наприклад, був дуже великий наплив охочих вступити до республіканського війська й прийняти участь в **повстанні проти гетьмана**» [9, с. 117].

Дериваційне гніздо слова *козак* представлене у тексті З. Стефаніва такими іменниками, як *козак*, *козаччина*, *козацтво*, а також прикметниками *козацький* та *козачий*.

Іменник *козак* науковці пов'язують з дтюрк. *kez-* «ходити, блукати, мандрувати». З XV століття ця лексема фіксується у значенні «вільна людина» – здебільшого кріпосний селянин або представник міської бідноти, який утік на південні українські землі та брав участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників [3, т. 2, с. 495–496]. Збірним поняттям до *козак* є слово *козацтво*. У період визвольних змагань також фіксується вживання слова *козаччина* як синоніма до *козацтва*, хоча загалом воно позначає ширший період в історії України – другу половину XV–XVIII ст.: «Безумовно, лицарська традиція **козаччини**, як захисниці народніх прав, жила у спогадах населення» [9, с. 107].

Козаків глибоко шанували серед українського народу, що проявлялось і в описах козаків XX століття, наведених в офіційних документах та спогадах: «Це мало за мету з нащадків колишніх **козаків** Чернігівщини, Полтавщини й Київщини створити зорганізовану й озброєну верству, на яку спиралася б гетьманська влада» [9, с. 107]; «Загинувші в цій боротьбі **козаки** придбали вічну славу лицарів і достойних правників своїх прадідів. Бачучи щирість козаків, їхню національну свідомість...» (Відручний лист гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва від 2 червня 1918 р.) [10]. З. Стефанів рідко вживає згаданий іменник.

У період визвольних змагань з українських добровольчих частин було створене вільне козацтво, отаманом якого було обрано П. Скоропадського [2, т. 4, с. 409]: «за Центральної Ради був командиром 1 Українського Корпусу й отаманом **Вільного Козацтва**» [9, с. 96]; «Під цю хвилю національного руху Я був обібраний військовим отаманом славного **Вільно-козацького війська**, яке під час боротьби з ворогами України щиро і одверто йшло на бій з ними» (Відручний лист

⁵ Залого, и, жін. 1. Військові частини, розташовані в якому-небудь місці; гарнізон. 2. Озброєна група людей, яка охороняє кого-, що-небудь; охорона. 3. Військовий загін, який добре замаскувався, щоб несподівано напасти на ворога; засада. Тут – у першому значенні [8, т. 3, с. 193]

гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва від 2 червня 1918 р.) [10].

У «Словнику української мови в 11 томах» прикметники козацький та козачий подано як синоніми [8, т. 4, с. 210], проте у З. Стефанів прикметник козачий вживається на позначення російських військових формувань: «В червні 1918 р. гетьман Скоропадський видав наказ про організацію козацтва, як окремого напіввійськового стану, на зразок кубанських, донських, терських і інш. **козачих організацій**» [9, с. 106]. В офіційних гетьманських документах згаданий прикметник вживається як синонім до прикметника *козацький*: «...а також зразки **козачого одягу** зазначаються окремою інструкцією»; «Лицарські події їх, широка слава, яка лунала і лунає в національних піснях по всій Україні від краю до краю і велика історія життя українського і лицарської **праці козачої**...» (Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану від 16 жовтня 1918 р.) [10].

Прикметник козацький у З. Стефаніва вживається рідко і лише на позначення організаційних військових структур: «В червні 1918 р. в Володимирі закінчено, розпочате ще за Центральної Ради, формування полонених українців у Австрії – 1. **Козацько-Стрілецької дивізії** або т.зв. Сірої дивізії» [9, с. 105], «Усім козацтвом управляла **«Велика Козацька Рада»** із 32 членів, частинно вибраних, частинно призначуваних гетьманом» [9, с. 107]. В офіційних документах гетьманату засвідчено паралельну форму до словосполучення *Велика Козацька Рада* – *Велика Козача Рада*: «Всім кошовим отаманам негайно надіслати списки полкових і сотенних отаманів з поміткою поручителів за кожного, для розгляду президією **Великої козацької ради**» (Наказ Гетьмана П. Скоропадського по Українському козацькому війську від 6 листопада 1918 р.). «При пану Гетьманові під його головуванням утворюється **Велика козача рада**...» (Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану від 16 жовтня 1918 р.) [10].

Загалом в офіційних гетьманських документах прикметник *козацький* трапляється часто і для створення зв'язків зі славетним Військом Запорізьким: «Ми закликаємо з честю носити

даровані Нами **козацькі жупани**...» (Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану від 16 жовтня 1918 р.). «Я щиро вірив і вірю, що дорогі моему серцю козаки не будуть зрадниками своїй вітчизні і що **дух козацький** не вмере в їхнім **козацьким тілі**» (Відручний лист гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва від 2 червня 1918 р.). «...покладаючись в основі його відродження на ті **козацько-лицарські традиції**, які донесла нам історія наша з доби минулої боротьби **Козацької України** за свою долю» (Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану від 16 жовтня 1918 р.) [10].

Висновки. Правління П. Скоропадського припало на період Перших визвольних змагань, коли український народ активно намагався вибороти свою незалежність. Одним із рішень П. Скоропадського для становлення української армії було відновлення козацтва, що було маніфестовано в його «Універсалі до українського народу про відродження козацького стану». Базовими для його ідеї поняттями були *козак* і *гетьман* – лексеми, уживані для збереження зв'язку зі славетним Військом Запорізьким.

Проте діяльність П. Скоропадського і його рішення були неоднозначно сприйняті сучасниками тих подій, зокрема й істориком-галичанином Зеноном Стефанівим. Намагаючись неупереджено змальовувати тогочасні події, З. Стефанів, зрештою, передає свою особисту думку завдяки особливостям вживання згаданих лексем. Іменник *гетьман* у спогадах історика написано з малої літери, а серед похідних прикметників наявна лексема *протигетьманський*. Слово *козак* і похідні одиниці, які зазвичай у свідомості пересічних українців мають позитивне забарвлення, З. Стефанів уживає рідко, зокрема прикметник *козацький* лише у словосполученнях на позначення офіційних військових інституцій, а *козачий* – для російських військових формувань.

Залучення свідчень інших авторів з різними оцінками тогочасних подій дозволить ширше і глибше дослідити контекстуальне значення лексем *козак* і *гетьман* і їхніх дериватів. Також перспективними розвідками є діахронічні дослідження уживання цих та інших лексем військової тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бушаков В. До питання про походження слова козак. *Східний світ*. 1997. № 1/2. С. 21–26.
2. Енциклопедія історії України: у 10 томах. Київ: Наукова думка, 2003–2021.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 томах. К.: Наукова думка, 1972–2012.
4. Мельник Я., Нижник Х. Особливості семантичної структури лексеми «kozak» у романі Генрика Сенкевича «Огніем і мечем». *Молодий вчений*. 2023. № 10. С. 54–59.
5. Микитів Г. Художньо-образна парадигма символів в українських козацьких піснях. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. Вип. 2. С. 146–52.
6. Намачинська Г. Козацька доба у словнику В. Даля. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 32(2). С. 70–73.
7. Полякова Т. Лінгвокультурологічне відображення реалій козацької доби у Словнику В. І. Даля. *Мовознавство*. 2011. № 4. С. 46–55.
8. Словник української мови. В 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
9. Стефанів З. Українські Збройні сили 1917–1921 рр. ч. 1: Доба Центральної Ради і Гетьманату (друге справлене видання). Видавництво СУВ, 1947. 119 с.
10. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т. 2 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Темпора, 2015. XX + 412 с.
11. Ławrynow D. Ewolucja znaczenia leksemu kozak i wyrazów pochodnych w języku polskim (na tle języków ukraińskiego i rosyjskiego). *Prace Filologiczne*. 2024. T. 79. 263–280.
12. Pritsak L. The Genesis of the Phenomenon of the Ukrainian Cossacks. *Journal of International Eastern European Studies*. 2024. Vol. 6 (1). 1–31.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025